

MAREK A. KOPROWSKI

WILNO

HISTORIA • LUDZIE • TRADYCJE

WILNO

HISTORIA • LUDZIE • TRADYCJE

MAREK A. KOPROWSKI

Plac Katedralny i otoczenie
z lotu ptaka (początek XX wieku)

Józef Piłsudski po mszy dziękczynnej
w Ostrej Bramie; 1919 rok

WILNO

HISTORIA. LUDZIE. TRADYCJE

6 WSTĘP

8 BURZLIWE DZIEJE

- 9 Druga stolica Jagiellonów
- 10 Złoty wiek Wilna
- 11 Czasy klęsk, najazdów i odbudowy
- 14 Wilno w Imperium Rosyjskim

16 W CZASACH I RZECZPOSPOLITEJ

- 22 Przemysł
- 24 Drukarstwo
- 26 Szlachta i magnateria
- 30 Tatarzy w Wilnie
- 33 Żydzi w Wilnie
- 38 Rusini w Wilnie
- 40 Karaimi w Wilnie
- 40 Życie codzienne wileńskiej społeczności
- 48 Polska kultura w Wilnie
- 50 Główni przedstawiciele wileńskiej nauki w czasach I Rzeczypospolitej
- 51 Kościół i zakony krzewiące kulturę łacińską
- 58 Reformacja i kontrreformacja

59 MIĘDZY I A II RZECZPOSPOLITA

- 60 Początki litewskiego odrodzenia
- 61 Wilno podczas I wojny światowej

62 ŻYCIE CODZIENNE NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

- 66 Karnawał w mieście
- 66 Rozrywki i życie towarzyskie
- 67 Życie uniwersyteckie
- 67 Polska inteligencja w Wilnie
- 68 Wybitni twórcy
- 72 Schyłek XIX wieku

74 KULTURA WILEŃSKA W LATACH 1905-1915

- 75 Prasa, ruch wydawniczy, oficyny
- 76 Środowisko literackie i plastyczne
- 78 Teatr i życie muzyczne
- 80 Zbiory wileńskie
- 81 Zabawy, kluby, życie towarzyskie
- 81 Pierwsze wileńskie filmy

82 SPÓR O WILNO

- 83 Koncepcja Piłsudskiego
- 83 Wilno w czasie wojny polsko-bolszewickiej
- 86 Żeligada
- 91 Wilno stolicą Litwy Środkowej

94 METROPOLIA WILEŃSKA

- 103 Cudowny obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej
- 104 Wilno w życiu marszałka Józefa Piłsudskiego
- 108 Pogrzeb „Matki i Serca Syna” Na Rossie

113 KONIEC POLSKIEGO WILNA

116 WILNO DO 1939 ROKU

- 121 Ponowne zajęcie Wilna przez Armię Czerwoną
- 121 Okupacja niemiecka

126 ZAKOŃCZENIE

127 BIBLIOGRAFIA

M

„Miłe miasto. Rzędem
biegną mury i pagórki
w zielen wciśnięte.
Pagórki, stłoczone zie-
lenią pieszczą mury, a mury tęsknie na pagórki
spoglądają. Miłe miasto. Gdy wyjdiesz na któryś

z pagórków – ku niebu przez mgłę oparów błysz-
czą do góry wieżyce, wieżyczki, na których, gdy
dzwony zadzwonią, nie wiadomo, czy się skar-
żą, czy o łaskę proszą, czy tęsknie głos wznoszą” – tak o Wilnie powiedział marszałek Józef
Piłsudski. Z Wilnem łączyły go więzy szczególne.

Było to jego ukochane miasto, w którym kazał pochować swe serce.

Wilno, jak prawie każde miasto, ma swoją tajemnicę. Owiane romantycznym czarem stało się bohaterem wielu opowieści, wciąż jest

obiektem artystycznych wizji i naukowych dociekań. Ta opowieść również jest przejawem fascynacji, kolejną próbą przybliżenia tajemnicy i zrozumienia, dlatego Czesław Miłosz stwierdził: „Nigdy od ciebie, miasto, nie mogłem odjechać”.

Panorama Wilna z Górą Zamkową i rzeką Wilia

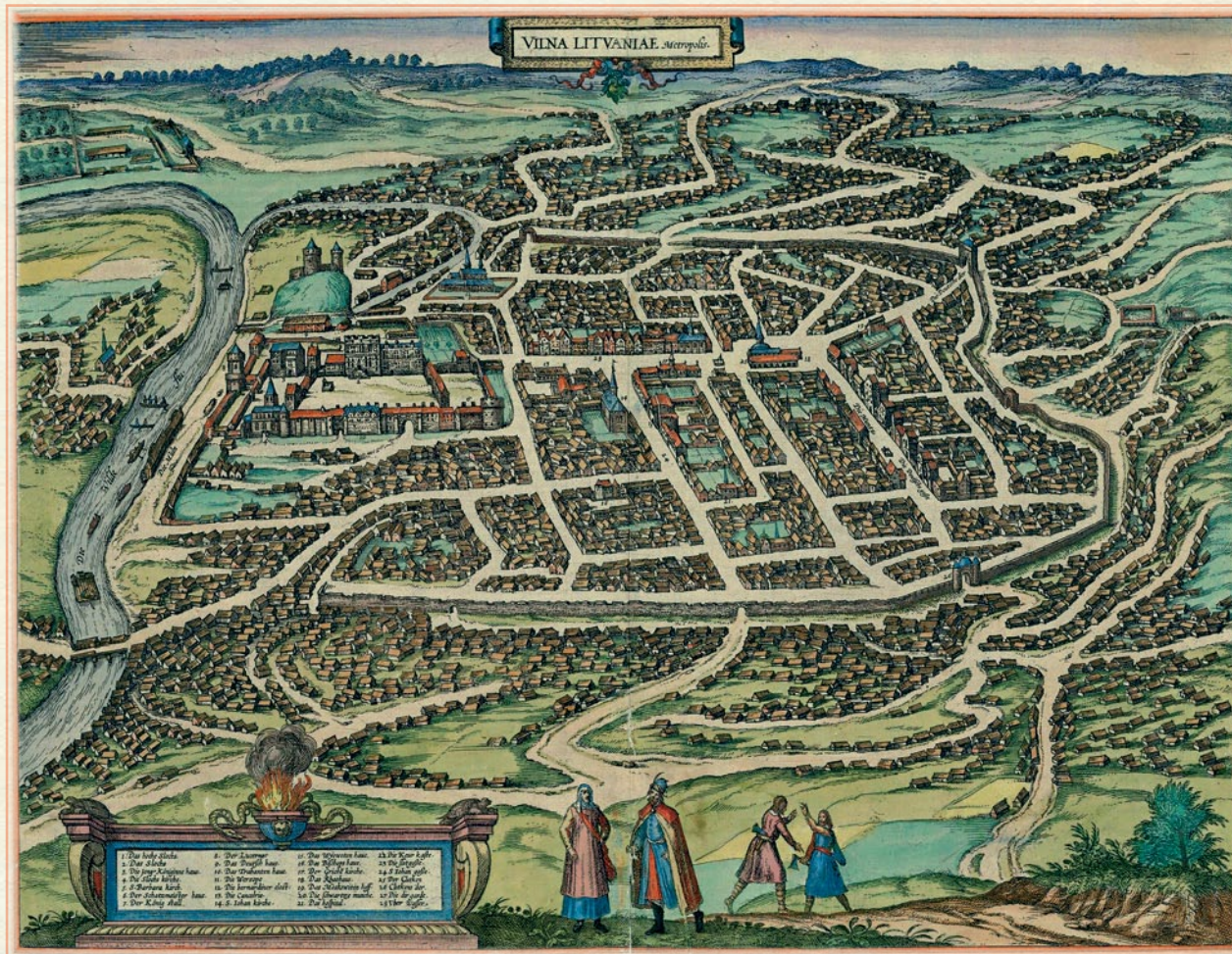
BURZLIWE DZIEJE

POCZĄTEK HISTORII MIASTA NAD WILIĄ GINIE W MROKACH DZIEJÓW. AŻ DO XIV WIEKU NIE POJAWIŁY SIĘ ŻADNE PISANE ŹRÓDŁA NA TEMAT WILNA. MOŻNA PRZYPUSZCZAĆ, ŻE W ŚREDNIOWIECZU BYŁA TO DOBRZE ROZWIJAJĄCA SIĘ OSADA, KTÓRA W 1323 ROKU STAŁA SIĘ STOLICĄ WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO.

Według legendy spisanej na początku XVI wieku w *Latopisie Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego*, książę Giedymin założył Wilno na wzgórzu pod wpływem prorocznego snu o żelaznym wilku, symbolu niezwyciężonego grodu. Z dużą dozą prawdopodobieństwa należy założyć, że podanie to powstało na zamówienie społeczne, by ubarwić historię miasta.

O tym, że Wilno jest stolicą Wielkiego Księstwa Litewskiego, po raz pierwszy świat się dowiedział w 1323 roku, kiedy książę Giedymin wysłał list do papieża Jana XXII z prośbą o udzielenie chrztu. W dokumencie zaznaczył, że przed dwoma laty zbudował w mieście kościół dla dominikanów. Na tej podstawie można wnioskować, że w Wilnie mieszkali już w tym czasie

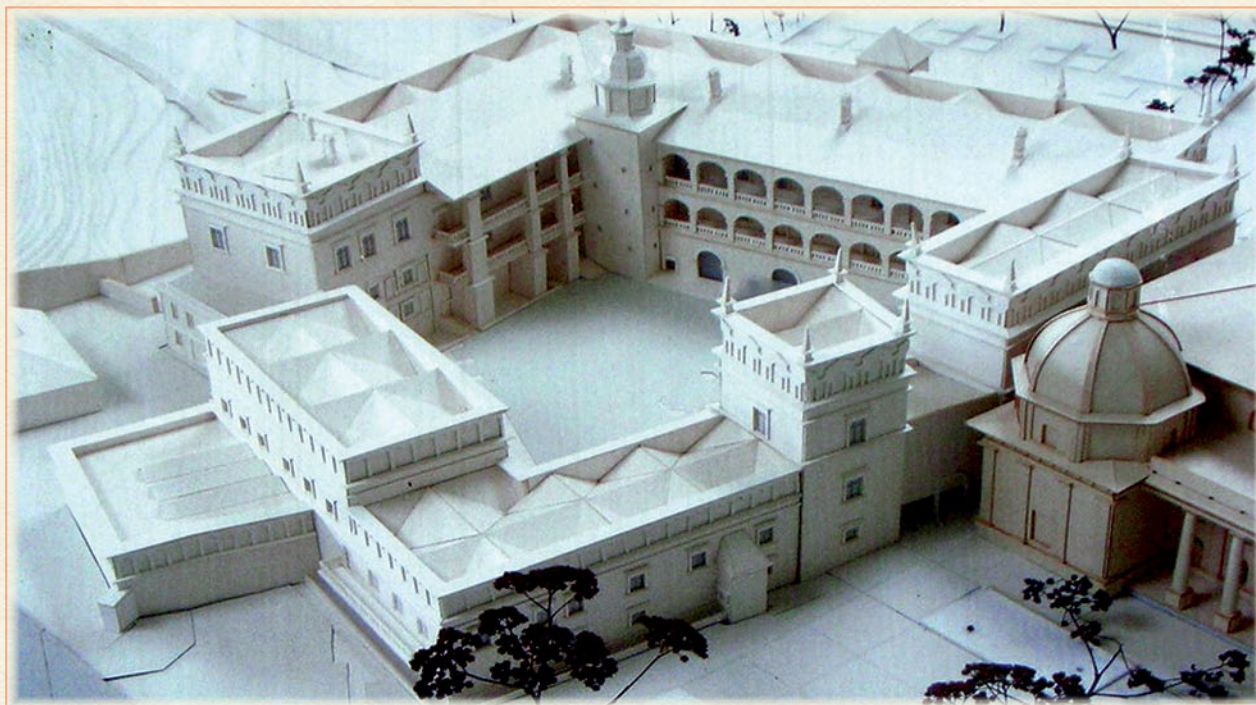
Plan Wilna z 1576 roku

kupcy i rzemieślnicy z Zachodu, najprawdopodobniej Niemcy i Polacy. Przedstawiciele Stolicy Apostolskiej odwiedzili Wilno w 1324 roku, a następnie zdali papieżowi relację z wizyty. Niestety, nie zawarli w niej wiele informacji o samym mieście, bo nie zrobiło na nich wielkiego wrażenia. W tamtych czasach Wilno tworzyły dwie części: mniejsza niemiecka i znacznie większa ruska. Pod koniec XIV wieku w ruskiej dzielnicy było 10 cerkwi. Podkreślić trzeba, że w XIV wieku Wilno miało charakter słowiański, a dominowała w nim ludność białoruska.

Na dworze książęcym wszyscy posługiwali się językiem ruskim, a społeczność litewska stanowiła nieduży i niewiele znaczący odsetek.

Druga stolica Jagiellonów

Rozkwit Wilno zawdzięcza Jagiellonom, dla których stało się drugą stolicą. Przyjęcie chrztu przez Litwę było punktem zwrotnym w dziejach miasta. Nadano mu prawo magdeburskie, założono biskupstwo i zaczęto przekształcać w europejski ośrodek, wzorując się na ukochanym przez Jagiełłę Krakowie. Zarówno Władysław

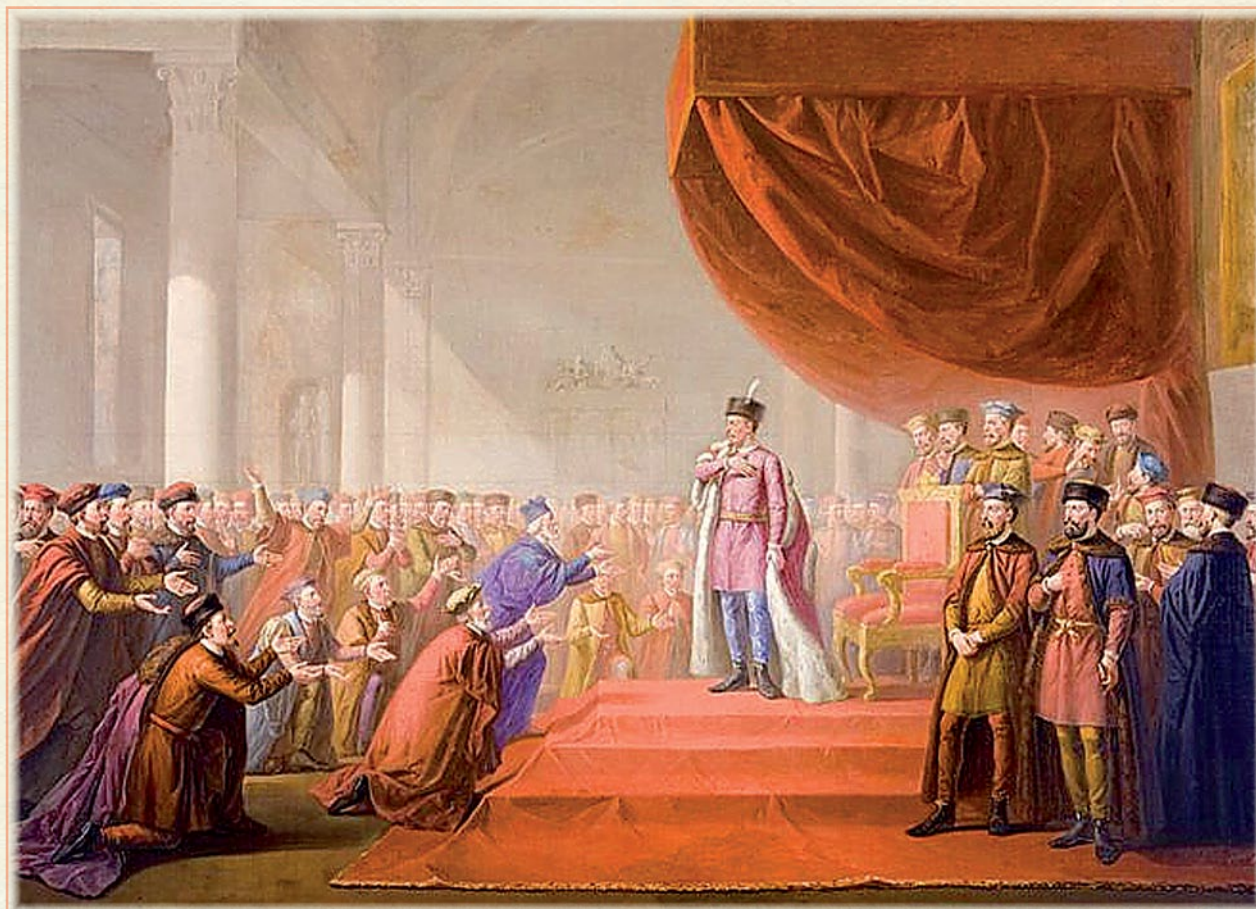
Makieta Zamku Dolnego w Wilnie z połowy XVI wieku. Tak prawdopodobnie wyglądała budowla; nie zachowały się żadne rysunki czy dokumentacje dotyczące jej architektury

Jagiello, jak i jego następcy ściągali z Krakowa księży, urzędników, wojskowych, dworzan, a także artystów, rzemieślników i kupców. Przybyśże organizowali życie na wzór polskiej stolicy, dzięki czemu rozwój miasta nabierał rozmachu. Do rozkwitu przyczynił się też wielki książę litewski Aleksander Jagiellończyk, który jako polski król zainicjował przekształcenie Wilna z drewnianego w murowany, i uczynił z niego stolicę. Wkrótce gród został otoczony, wzorowanym na umocnieniach Krakowa, warownym murem z pięcioma bramami. Powstała też pierwsza apteka i mennica. W czasach rządów Zygmunta Starego wzniesiono szpitale, nowe kościoły i cerkwie, pałace oraz kamienice. Przy parafiach budowano szkoły, uruchomiono też dwie drukarnie – słowiańską i łacińsko-polską – a także

pierwszą papiernię. Kolejny król, Zygmunt August, nakazał przebudowę zamku dolnego w renesansową siedzibę. W tych czasach powstały również pałace Radziwiłłów, Chodkiewiczów, Sapiechów, Kiszków, książąt Słuckich i Ostrogskich. Miasto wzbogaciło się też o ratusz. Według niektórych autorów w XVI wieku mieszkało tu aż 100 tysięcy osób. Liczba ta wydaje się przesadzona, ale niewątpliwie Wilno nie ustępowało w tym względzie Krakowowi i Lwowowi.

Złoty wiek Wilna

Złoty wiek miasto zaczęło przeżywać w czasach króla Stefana Batorego, który ufundował Akademię, drugi uniwersytet w Polsce. Dzięki temu elity naukowe i artystyczne znacznie się wzmocniły. Uczelnia stała się ważnym ogniwem łączącym

Stefan Batory zakłada Akademię w Wilnie; XIX-wieczny obraz Wincentego Smokowskiego

Wilno z kulturą Europy Zachodniej oraz ważną placówką w Wielkim Księstwie Litewskim i całej Europie Wschodniej. Przez dwa wieki Akademia pełniła ważną funkcję misyjną na ziemiach litewskich.

Czynnikiem, który przyspieszył rozwój Wilna, był również handel. Miasto stało się znaczącym ośrodkiem wymiany towarów między Wschodem a Zachodem, a od końca XV do połowy XVI wieku stale gościli tu kupcy z Moskwy, a także Nowogrodu, Tweru i Pskowa. Wileńscy handlarze bywali też w Koronie i Prusach. Tkaniny przywozili przede wszystkim z Lublina,

Gniezna, Torunia, Gdańska, Królewca i Rygi, sól głównie z Królewca, dywany i towary tureckie z Lublina, Lwowa i Jarosławia. Metale i wyroby metalowe z Lublina. W samym Wilnie handlowano przede wszystkim płodami ziemi litewskiej, czyli miodem, ziarnem, wódką, solonym mięsem, futrami i płótnem.

Czasy klęsk, najazdów i odbudowy

W 1610 roku w Wilnie wybuchł wielki pożar, podczas którego spłonęło 4700 domów i 10 kościołów. Miasto zostało odbudowane, ale ponownie zrujnowały je wojska moskiewskie Iwana

Stara Synagoga w Wilnie; zdjęcie z 1934 roku

Chowańskiego. Podczas potopu Szwedzi zamordowali 20 tysięcy mieszkańców, doszczętnie obrabowali miasto, a następnie je podpalili. Jak zapisali kronikarze, Wilno płonęło wówczas przez osiem dni. Jednak po raz kolejny szybko się odrodziło.

W XVI wieku do społeczności Wilna dołączyli Żydzi. Pierwsza wzmianka o gminie żydowskiej w tym mieście pochodzi z 1568 roku. Wkrótce zbudowano pierwszą synagogę. Na mocy przywileju wydanego przez Władysława IV od 1633 roku Żydzi mogli się zajmować wszystkimi dziedzinami handlu, sprzedają alkoholi oraz rzemiosłem. W tym czasie mieszkało ich w mieście około trzech tysięcy, co stanowiło około 20%

ludności. Gmina wileńska bardzo szybko zdobyła dominującą pozycję w Sejmie Żydów Litewskich. Otrzymała też zgodę na wzniesienie nowej murowanej synagogi, pod warunkiem, że świątynia nie będzie wyższa niż kamienice i wyglądem nie będzie przypominała kościołów i cerkwi, których w mieście było wówczas dużo – 23 rzymskokatolickie i dziewięć unickich. Po unii brzeskiej wyznawcy prawosławia zbudowali własną świątynię, a także klasztory, męski i żeński, oraz szpital. W mieście były jeszcze zbory kalwiński i luterański. Protestanci mieli też osobne szkoły oraz szpitale. W dzielnicy Łukiszki, w której mieszkało kilkaset Tatarów, znajdował się również muzułmański meczet.

W drugiej połowie XVII wieku Wilno systematycznie się polonizowało. Historyk Marceli Kosman dokonał analizy dokumentów i zauważył, że w XV i XVI wieku około połowa z nich spisywana była po łacinie, 45% po rusku, a zaledwie 5% po polsku; już w połowie XVII stulecia na 53% dokumentów widniał język polski, na 37% łacina, a językiem ruskim zapisano zaledwie 10% pism. W 1579 roku wielu Litwinów zasiadało we władzach cechu tkackiego płócienników, jednak w 1639 roku nie mieli już ani jednego przedstawiciela. Do 1737 roku w kościele św. Jana wygłaszano kazania w języku litewskim. Zaniechano tego, bo nie miał ich kto słuchać.

W drugiej połowie XVII wieku miasto liczyło 40 tysięcy mieszkańców i 4410 domów. III wojna północna w XVIII wieku, a także kilka pożarów bardzo mocno nadwątlili substancję Wilna. Józef Ignacy Kraszewski napisał, że w wyniku ognia